

Е. А. Кальницький, кандидат філософських наук, доцент

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ЗАСАДИ АНТРОПОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ

Проаналізовано поняття «антропологічна криза» в рамках екзистенціальної філософії. Показано, що осмислення кризи сучасності в філософських категоріях дозволить систематизувати знання, побудувати її модель і проаналізувати майбутні тенденції розвитку; виявити соціально-філософські концепції, які цю кризу можуть пояснити і намітити деякі шляхи її подолання.

Ключові слова: антропологічна криза, екзистенціальна філософія, глобальні проблеми людства, екзистенція.

Актуальність проблеми дослідження. Сучасний світ характеризується глобальними процесами. Глобалізація виступає новим соціально-культурним явищем ХХІ ст. Наш світ перебуває в транзитивному стані, який характеризує перехід від старого до нового. Цей стан відзначається наявністю кризових явищ, які охоплюють усі сфери людського існування. Перед людством постають численні проблеми, для вирішення яких необхідна нова парадигма і новий концептуальний апарат, який повинен формуватися на перетині різних напрямів філософського знання. Потрібна нова ідеологія, яка б об'єднала глобалізований світ у рамках нової гуманістичної доктрини. Безперечно, феномен кризи сучасного світу є складним і багатовимірним, вимагає зусиль фахівців різних сфер і галузей. Завдання ж філософії полягає у тому, щоб виявити різноманітні кризові явища в сучасному світі, провести належний концептуальний аналіз, дослідити різноманітні підходи їх вирішення в рамках різних філософських шкіл.

Метою статті є дослідження антропологічної кризи в її екзистенційному вимірі.

Доцільно виділити різноманітні підстави виникнення антропологічної кризи. Ці підстави обумовлені трансформаціями внутрішнього світу людини, відчуттям несправедливості світу, кризою екзистенції – людського існування, розчиненої в загальносвітовому тренді різноманітних проблем: ідеологічних, пов'язаних із втратою цілісності світосприйняття, нав'язаної фрагментарності різних джерел інформації, ЗМІ; морально-етичних, обумовлених трансформаціями ціннісної домінанти пострадянських суспільств, мультикультуралізмом, пов'язаним з проблемою взаємодії Заходу і Сходу; глобальними загальнолюдськими проблемами, які розвиваються на тлі зниження біорізноманіття, можливості ядерної війни, погіршенням екологічних умов, стихійних лих,

вичерпання ресурсів, голоду, тероризму, організованої злочинності в її нових формах, негативних тенденцій техноцентричної цивілізації, непередбачених наслідків генної інженерії та біотехнології тощо.

Під кризою розуміється будь-яка подія, яка, як очікується, призведе до нестабільної і небезпечної ситуації, яка буде безпосередньо стосуватись особи, групи, спільноти або всього людства. Це стан, при якому існуючі способи досягнення цілей є неадекватними, непередбачуваними і небезпечними. Під кризою можна розуміти негативні зміни в безпеці, які відображаються на політичних інститутах, культурі, суспільстві, економіці тощо. Доцільно розглядати кризу в контексті певної складної системи, в тому випадку, коли вона функціонує погано, але причини дисфункції невідомі. Криза створює високий рівень невизначеності і загрози (або передбачуваної загрози) для великої кількості людей. Де б не виявлялася криза: в економіці, політиці і т. д. – вона створюється людиною і має антропологічне коріння. Тому доцільно говорити не лише про антропологічну кризу, яка постає каталізатором усіх тих проблем, які обумовлюються кризовими явищами в суспільстві, але й на тому, що нездатність вчасно побачити вияв або початок кризових явищ у суспільстві пов'язана з певними психологічними реакціями людини, її світоглядом або небажанням визнавати кризу як таку.

Осмислення кризи сучасності, а також проблем, які торкаються більшості країн, крізь призму філософського аналізу дозволить систематизувати знання про неї, побудувати концептуальну модель і проаналізувати майбутні тенденції розвитку; виявити соціально-філософські концепції, які цю кризу можуть пояснити. В рамках філософської рефлексії доцільно виявити антропологічну проблематику кризи сучасності. Антропологічна криза як багатоаспектний феномен вимагає для свого аналізу комплексного підходу, використання різноманітних методів і підходів.

Антропологічна криза має екзистенційні підстави. Людина постійно потребує як осмислення меж власної реальності, розуміння власного Я, свого внутрішнього світу, так і порівняння себе з іншими. Відсутність сенсу і чіткої стратегії завжди викликала у людини екзистенціальний страх зустрічі з «безоднею небуття». На цьому наголошують філософи, предметом дослідження яких є проблеми екзистенціальної філософії. Екзистенціалізм розвивався паралельно з філософською антропологією, персоналізмом. Його важко виділити як самостійний напрям. Наприклад, у Ж.-П. Сартра екзистенціалізм – це гуманізм, він висловлює духовний вимір людини, його унікальність [1]. Антропологічна криза набуває розвитку у людини в тому випадку, коли вона не належить собі, коли вона підпорядковується нав'язаним їй нормам, тобто коли вона, за Сартром, веде «несправжнє існування». Подібна несвобода викликає,

за Сартром, усамітненість або втечу від неприйнятної дійсності. Тяжке відчуття несвободи як проблема екзистенціальної ізольованості людини досліджено в роботах Л. Б. Альберті, який створив послідовно гуманістичне вчення про людину. Філософ вважав, що люди іноді стають руйнівниками, відмовляючись керуватися розумом і знаннями. М. Шелер антропологічну кризу розглядав крізь призму внутрішнього переживання людини як наслідок виділення людини зі світу природи, її уособленості [2]. Він вважав, що вирішити цю проблему можна, розкриваючи сутність людини, тобто відповідаючи на запитання: що є людина? М. Шелер наголошував на потоці діючих у людині сил, які йдуть «від низу до верху»: кожна вища форма буття спирається на енергію нижчих форм. Таким чином, життя, за Шелером, є потік переживань [3]. А. Гелен вводить метафору «людина недосконала». Він підкреслює «недостатність» людини, зазначає, що у людини редуційовані інстинкти, і її діяльність обумовлена суспільством. Тому антропологічна криза, за А. Геленом, буде формуватися соціальними інститутами [4].

На думку Х. Плеснера, без філософії людини немає ніякої теорії людського життєвого досвіду. Без філософії природи – ніякої філософії людини [5]. Він розробляє філософську антропологію як вчення про сутнісні закони (психофізично нейтральної) особистості. Х. Плеснер намагається створити власний понятійний апарат для всієї сфери, де існує людина як «психофізично нейтральна» особистість. Людина для нього – не об'єкт науки, не суб'єкт своєї свідомості, вона виступає об'єктом і суб'єктом свого життя, тобто вона є для себе і предметом, і центром. У такій якості, вважає Х. Плеснер, людина входить в історію, що постає лише способом реалізації її роздумів і знань про саму себе. Не як тіло (якщо під тілом розуміється сфера, об'єктивована природничими науками), не як душа і потік свідомості (якщо мова йде про об'єкт психології), не як абстрактний суб'єкт, для якого мають силу закони логіки, норми етики і естетики, а як психофізично індиферентна або нейтральна життєва єдність існування людини «в собі і для себе» [5]. Для Х. Плеснера рішення антропологічної кризи міститься в культурі, тому що саме культура дозволяє протистояти небезпекам, які має в собі відкритість людини світу [5]. Х. Плеснер вважає, що такі феномени, як сміх і плач – це катастрофічні реакції, що виникають у результаті втрати самовладання і які не мають стандартного рішення в кризових ситуаціях.

Для С. К'еркегора антропологічна криза виявляється в страху і тривозі. С. К'еркегор визначає людське життя як відчай, який є наслідком гріховної природи людини [6]. П. Тілліх визначає екзистенційні підстави кризи людини за допомогою страху усвідомлення свого небуття. Духовна драма людини полягає, на його думку, у втраті системи абсолютних цінностей, у втраті Бога [7].

М. Хайдеггер критикував абстрактний метафізичний характер традиційних шляхів опису людської екзистенції, він уводить поняття Dasein, яке розуміється М. Хайдеггером як суще, яке має здатність запитувати про буття [8]. Через виявлення екзистенціальної структури Dasein людина може знайти сенс буття. Таким чином, можна вирішити антропологічну кризу в рамках хайдеггерівської філософії.

А. Камю вбачає в основі антропологічної кризи «даність абсурду». Згідно з А. Камю, саме люди породжують нелюдське. Вихід із кризи полягає у розумінні того, що світ абсурдний, тим самим людина знаходить свободу. Здобути свободу можна лише повставши проти всесвітнього абсурду, бунтуючи проти нього. Таким чином, бунт і свобода, за А. Камю, нероздільні. Свобода, що виражається в бунті, надає сенс людському життю [9].

Підстава кризи для К. Ясперса – це згубне «роздроблення» світу, неухага до цілісності буття. Екзистенція, за К. Ясперсом, має вияв у ситуаціях турботи і страждання, а також у «прикордонних ситуаціях», під якими він розуміє моменти найглибших потрясінь, стресу. У таких ситуаціях людина мобілізує свої ресурси і може піднятися на вищий рівень [10]. У сучасному суспільстві, на думку К. Ясперса, бути – означає «бути в справі». Окрема людина існує як усвідомлення соціального буття. У пограничному випадку вона відчуває радість праці без відчуття своєї самоті. Таким чином, вона усвідомлює своє буття лише як «ми». Буття людини зводиться до загального, до життєздатності як продуктивної одиниці, до тривіальності насолоди. К. Ясперс зазначає, що єдиними стають не тільки мода, а й правила спілкування, жести, манера говорити, характер спілкування. Перетворюючи окремих людей на «функції», величезний апарат забезпечення існування «виймає» їх із субстанційного змісту життя, яке колись через традиції впливало на людей. На думку К. Ясперса, об'єктивована, відірвана від свого коріння людина втратила найістотніше справжнє буття. В задоволенні і незадоволенні, в напруженні і втоми вона висловлює себе лише як певна функція. К. Ясперс вводить поняття натовпу, для того, щоб пояснити, як маса не пов'язаних один з одним людей у своєму поєднанні складають певну єдність. Філософ зазначає, що маса як сукупність людей, у яких вирішальне значення має воля і властивість більшості, є постійно діючою силою нашого світу. Люди порівнюють себе з іншими, проте необхідно, щоб кожен був самим собою [10]. Таким чином, у роботах німецького філософа криза пов'язується з втратою ідентичності.

Х. Ортега-і-Гассет розробив теоретичний підхід до соціально-масових явищ, який може бути позначений як етико-естетичний або культуроцентристський. Він увів у науковий обіг поняття «людина маси» (масова людина), проаналізував особливості цього соціокультурного типу в зіставленні з типом

представника духовної еліти. Належність до маси, на думку Х. Ортега-і-Гассета – ознака виключно психологічна, зовсім не обов'язково, щоб суб'єкт фізично до неї належав. Маса – це безліч людей без особливих переваг, її елемент – середня, пересічна людина.

Х. Ортега-і-Гассет відзначає здатність людини тимчасово звільнитися від поневолення матеріальними речами. Цю здатність він пов'язує з наявністю у людей власного внутрішнього світу. Однак у разі превалювання матеріальних цінностей людина починає жити без певного життєвого проекту і знаходить сенс існування всередині натовпу. Тим самим вона стає соціально безвідповідальною [11]. Такий життєвий сценарій призводить до кризових виявів як духовного світу людини, так і суспільства в цілому. Поняття самоідентифікації захищає нас від інших людей – натовпу. У такому розпізнаванні себе виявляється справжність людського існування і незалежність від інших.

Екзистенціальна філософія оперує категоріями етики, такими як вина, відповідальність, борг, чеснота, сенс життя – намагаючись охопити важливі аспекти людського існування, в тому числі мислення (наукового і повсякденного). Можна говорити про якесь «моральне мислення» як про спробу знайти регулятор норм добра і зла, механізму вирішення антропологічної кризи. Безумовно, набір категорій і понять екзистенціальної філософії поповнюється і вимагає подальшого опрацювання. Тому така важлива переоцінка спадщини екзистенціалізму, на чому наголошує сучасний філософ К. Ахо [12]. Дослідник відзначає, що в таких різноманітних галузях, як когнітивна наука, психіатрія, охорона здоров'я, охорона навколишнього середовища спадщина екзистенціалізму найбільш актуальна. Більш того, проблема людського існування вимагає нових категорій, яких немає в концептуальному апараті стародавньої або сучасної думки. К. Ахо вважає, що людські істоти не можуть бути зрозумілі ні як фізичні сутності з фіксованими властивостями, ні як суб'єкти, що взаємодіють зі світом об'єктів.

Ключові поняття екзистенціалізму, що розкривають сенс явищ, які турбують людину, характеризуються двома важливими акцентами. По-перше, певна частина екзистенціалістів схильні підкреслювати значимість емоцій і почуттів, оскільки вони мають опосередковане відношення до внутрішнього світу людини. Ці ідеї, ґрунтовно досліджені М. Хайдеггером і С. К'єркегором, впливають на психологію. По-друге, відчуття людиною страху і тривоги виступає як форма невід'ємного існування. В такому випадку криза, яка формується через страх прийняття якогось рішення і тривоги з приводу подальшого розвитку якоїсь події, є невід'ємною рисою природи людини.

Криза завжди пов'язана з прийняттям рішення або винесенням оцінки. Криза є перешкодою або загрозою, а також можливістю для будь-якої точки

зростання або занепаду. Люди знаходяться в стані кризи, коли вони стикаються з перешкодами для реалізації важливих життєвих цілей і непереборних за допомогою звичайних методів вирішення проблем. Однак, з другого боку, криза виступає в ролі нашого сприйняття події чи ситуації, при якому ми думаємо, що рішення її занадто складне або перевищує наявні ресурси людини і механізми виживання. Криза може бути пов'язана з внутрішніми конфліктами, життєвими цілями і проблемою духовності. Основна привабливість вкладу філософії в розуміння того, що таке криза, лежить у постановці власне питань, де актуалізуються вічні проблеми, які зачіпають саму суть людського існування. Відповіді доцільно шукати методом філософських пошуків: що саме стоїть за кризою і які шляхи її подолання.

Висновки. З точки зору екзистенціальної філософії явища кризи знаходять сприятливе підґрунтя там, де відсутня самоідентифікація, яка пов'язана зі свободою вибору. При прийнятті рішень людина весь час постає перед вибором. Необхідність усвідомлення своєї свободи повинна привести до усвідомлення своєї особистої відповідальності за себе та інших людей, навіть якщо це призводить до туги, страху і т. д. Водночас відчуття свободи має «підняти» людину над абсурдністю її існування і «вилікувати» від екзистенціальної депресії. У контексті екзистенціальної філософії розкривається проблема існування людини, сенсу її життя і долі в світі, а також питання, пов'язані з самим фактом існування кожної людини, яке розкривається в «прикордонних ситуаціях», у тому числі кризових і стресових.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж.-П. Сартр // Сумерки богов. – М. : Политиздат, 1989. – С. 319–344.
2. Брагина Л. М. Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV в.) / под ред. Л. М. Брагиной. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 384 с.
3. Шелер М. Положение человека в Космосе / М. Шелер ; пер. А. Ф. Филиппова // Проблема человека в западной философии : переводы / сост. и послесл. П. С. Гуревича ; общ. ред. Ю. Н. Попова. – М. : Прогресс, 1988. – С. 31–95.
4. Гелен А. Образ человека в свете современной антропологии / А. Гелен // Личность. Культура. Общество. – 2007. – Вып. 3 (37). – С. 37–51.
5. Плеснер Х. Ступени органического и человек / Х. Плеснер ; пер. А. Ф. Филиппова // Проблема человека в западной философии : переводы / сост. и послесл. П. С. Гуревича ; общ. ред. Ю. Н. Попова. – М. : Прогресс, 1988. – С. 96–151.
6. Кьеркегор С. Понятие страха / С. Кьеркегор. – М. : Акад. Проект, 2012. – 217 с.
7. Тиллих П. Избранное / Пауль Тиллих // Теология культуры. – М. : Юрист, 1995. – 480 с.

8. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер ; пер. с нем. В. В. Бибихина. – Харьков : Фолио, 2003. – 503, [9] с.
9. Камю А. Избранное : сборник / А. Камю ; сост. и предисл. С. Великовского. – М. : Радуга, 1988. – 464 с.
10. Ясперс К. Духовная ситуация времени / Карл Ясперс ; пер. М. Левиной // Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М. : Политиздат, 1991. – С. 288–418.
11. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс [Электронный ресурс] / Х. Ортега-и-Гассет. – Режим доступа: http://royallib.com/book/ortegaigasset_hose/vosstanie_mass.html.
12. Aho K. Existentialism: An Introduction / K. Aho. – Cambridge : Polity Press. – Crowell, S., The Cambridge Companion to Existentialism. Cambridge: Cambridge University Press, 2014 p.

ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫЕ ОСНОВАНИЯ АНТРОПОЛОГИЧЕСКОГО КРИЗИСА

Кальницкий Э. А.

Проанализировано понятие «антропологический кризис» в рамках экзистенциальной философии. Показано, что осмысление кризиса современности в философских категориях позволит систематизировать знания, построить его модель и проанализировать будущие тенденции развития; выявить социально-философские концепции, которые этот кризис могут объяснить и наметить некоторые пути его преодоления.

Ключевые слова: антропологический кризис, экзистенциальная философия, глобальные проблемы человечества, экзистенция.

EXISTENTIAL BASIS OF ANTHROPOLOGICAL CRISIS

Kalnytskyi E. A.

The concept of «anthropological crisis» in the existential philosophy been analyzed. Obtained different bases of anthropological crisis: the transformation of the human inner world, dissolved in the global trend of a variety of problems: ideological, associated with the loss of integrity of attitude, imposed by fragmentary different sources of information and the media; ethical caused transformations of values of the dominant post-Soviet societies, multiculturalism, echoes the problem of interaction of East and West; global problems that develop on the background of decline of biodiversity, the possibility of nuclear war, the deteriorating ecological conditions, natural disasters, resource exhaustion, hunger, terrorism, organized crime in its new forms, negative trends tehnotsentrirovannoy civilization, including the unintended consequences of genetic engineering and biotechnology, etc.

Anthropological perspective philosophers working in line with existential philosophy had been studies in the framework of philosophical reflection. According to J.-P. Sartre anthropological crisis arises in man when he does not belong to himself, when he obeys to regulations imposed by him, is «inauthentic existence»; L. B. Alberti believed that people often become destroyers, refusing to be guided by reason and knowledge; Scheler viewed anthropological crisis through the prism of man's inner experiences as a consequence of human saliency of the natural world, his isolation; A. Gehlen introduces the metaphor of «flawed man»; For H. Plesner solving of anthropological crisis is contained in the culture because it is culture that can withstand the hazards that come with human openness to the world; Kierkegaard defines human life as despair, which is the result of sinful human nature; P. Tillich defines the existential crisis of human reason to fear by realizing its non-existence; Heidegger criticized the abstract metaphysical character of traditional ways of describing human existence, introduces the concept of Dasein, which is understood by Heidegger as a being that has the ability to inquire about the existence; Camus sees the basis of anthropological crisis «given the absurd»; base for the crisis Jaspers – is detrimental «fragmentation» of the world, lack of attention to the integrity of life; Ortega y Gasset has developed a theoretical approach to socio-mass phenomena, which can be labeled as ethical-aesthetic or kulturecentric.

It is shown that the interpretation of the crisis of modernity in philosophical categories allows you to organize the knowledge to build his model and analyze the future development trend; identify social and philosophical concepts that can explain this crisis and to outline some of the ways to overcome it.

Key words: *anthropological crisis, existential philosophy, the global problems of humanity, existence.*

